

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ФІНАНСУВАННЯ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Т. Ю. Гейко, головний консультант відділу економічної стратегії центру економічних і соціальних досліджень НІСД

В аналітичній записці розкрито причини хронічного недофінансування сфери розвитку підприємництва в Україні. Підприємництво розглядається як перспективний сегмент для нарощування кредитування поточної та інвестиційної діяльності. Запропоновані заходи щодо підвищення ефективності діючих фінансових інструментів і програм державної підтримки фінансування малих і середніх підприємств.

Висновки і рекомендації

Перспективи подолання Україною наслідків коронакризи значною мірою залежать від темпів відновлення сектору малих і середніх підприємств (МСП), який відіграє визначальну роль в економіці України (Додаток 1).

Для розширення державної підтримки фінансування МСП доцільно рекомендувати:

Кабінету Міністрів України:

1. Сформувати організаційні механізми взаємодії Міністерства фінансів як засновника Фонду розвитку підприємництва (ФРП) та Міністерства економіки як головного органу в системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує державну політику у сфері розвитку підприємництва, щодо формування пріоритетних напрямів підтримки підприємництва, що реалізуються засобами ФРП, зокрема:

- запропонувати Міністерству фінансів ввести до Ради Фонду представника Міністерства економіки України в особі заступника міністра;

- започаткувати відкриті консультації Мінфіну та Мінекономіки із залученням провідних об'єднань підприємців щодо пріоритетів роботи ФРП;

- запровадити практику безпосереднього залучення ФРП до виконання заходів, передбачених операційними планами реалізації стратегічних документів, що

належать до сфери відповідальності Мінекономіки.

2. Розробити та внести пропозиції щодо змін до урядових постанов, що унормовують функціонування програми «Доступні кредити 5-7-9 %»¹², а саме:

- визначити вичерпні критерії для підтвердження кризових ситуацій у діяльності клієнтів для надання антикризових кредитів;
- визначити серед позичальників найвищим пріоритетом для надання кредитів підприємства, які реалізують продукцію переробної промисловості;
- не надавати кредити на рефінансування чинної заборгованості;
- спростити адміністрування, використовуючи можливості відкритого публічного доступу до реєстрів та інформації з Українського бюро кредитних історій.

Верховній Раді України, з метою забезпечення спроможності Експортно-кредитного агентства (ЕКА) до задоволення попиту експортерів:

1. Ухвалити у другому читанні законопроект № 3793 Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту», що дозволить:

- розширити виключний перелік видів товарів переробної промисловості, що підтримуються ЕКА;
- збільшити можливість ЕКА здійснювати страхування/перестраховування експортного факторингу;
- створити законодавчі умови для залучення донорського фінансування ЕКА для розширення статутного капіталу та покриття операційних витрат.

2. Розглянути проект Закону № 5092 від 17.02.2021 про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» щодо особливостей закупівлі послуг, необхідних для забезпечення ефективної діяльності ЕКА в частині закупівлі послуг із перестраховування, а саме – введення можливості застосування переговорної процедури закупівлі для закупівлі ЕКА послуг із перестраховування ризику невиконання частини своїх обов'язків перед страхувальниками за договорами страхування.

Національному банку України внести зміни до постанови НБУ від 30.06.2016 № 351 «Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями», передбачивши визначення страхування ЕКА одним з видів забезпечення виконання зобов'язань по кредитах.

1 КМУ Постанова від 24 січня 2020 р. № 28 Про затвердження Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам мікропідприємництва та малого підприємництва URL:<https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-nadannya-finansovoyi-derzhavnoyi-pidtrimki-subyektam-t240120>

2 КМУ Постанова від 24 січня 2020 р. № 29 Про затвердження Порядку використання коштів державного бюджету, передбачених для забезпечення функціонування Фонду розвитку підприємництва URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/29-2020-%D0%BF#Text>

Міністерству економіки України, в рамках роботи у складі Наглядової ради Офісу з розвитку підприємництва та експорту сприяти активізації роботи Офісу з розвитку підприємництва та експорту в частині актуалізації Стратегії розвитку малого та середнього підприємництва в Україні до 2030 року, що базуватиметься на векторах розвитку малого та середнього бізнесу в Україні, визначених Національною економічною стратегією до 2030 року.

Обґрунтування

Банківське кредитування – основне джерело фінансування поточної та інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання. За даними НБУ³, на 01.11.2021 р. загальний обсяг портфеля виданих банками кредитів становив 755,5 млрд грн, що на 4,3 % перевищує рівень 01.01.2021 р. (724,2 млрд грн.), в т.ч. наданих МСП – 555,4 млрд грн (+10,3 %, або 503,4 млрд грн відповідно). Частка кредитів МСП у загальному обсязі кредитів суб'єктам господарювання станом на 01.11.21 складає 73,5 %, що співставно із часткою МСП в доданій вартості. **Проте непередбачувана тривалість коронакризи може погіршити фінансовий стан позичальників, що позначиться на спроможності обслуговувати кредити. Це обумовлює необхідність державної фінансової підтримки МСП.**

Кредитне фінансування підприємницької діяльності в Україні є недостатнім впродовж тривалого періоду, що зумовлено наступними чинниками:

1. *Значним впливом фінансово-економічних криз та повільним економічним відновленням.* Реформування банківської системи внаслідок кризи вплинуло на скорочення кількості діючих банківських установ на 58,9 % (з 175 до 74) та їх структурних підрозділів – на 66,5 % (з 21089 до 7073). Це спричинило значні фінансові втрати МСП – клієнтів цих банків, через низьку ймовірність повернення втрачених в банках коштів, зважаючи на перебування в сьомій черзі заявлених та акцептованих ФГВФО кредиторських вимог внаслідок виведення банків з ринку. Сповільнюючу роль відіграла й рестрикційна політика НБУ, одним з проявів якої було підвищення облікової ставки⁴ з метою уповільнення інфляції у 2014 – 2018 рр., що обмежило можливості підприємств щодо отримання банківських кредитів.

2. *Ускладненим доступом підприємництва до кредитів, а також високим відсотковим навантаженням* (Додаток 2). Зокрема, середній рівень процентних ставок за кредитами у реальному секторі економіки в національній валюті у 2014 – 2019 рр. становив 17,3 % і знизився лише у 2020 р. до 10,3 %. При цьому звуження можливостей для отримання прибутку внаслідок пандемії COVID-19 погіршує платоспроможність МСП, що впливає на виконання зобов'язань перед кредиторами.

³ НБУ. Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України). Кредити МСП. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>

⁴ НБУ. Облікова ставка Національного банку. URL: <https://bank.gov.ua/ua/monetary/stages/archive-rish>

3. *Низькою мотивацією банківського сектору щодо кредитування сегмента МСП.* Здійснення кредитних операцій з мікро- та малими підприємствами, що потребують порівняно невеликих сум кредитів, не може генерувати дохід, що покриває операційні витрати. Низький рівень забезпечення кредитів фізичних осіб та дефолти позичальників змусили НБУ посилити регуляторні вимоги до капіталу банків, що може збільшити привабливість кредитування МСП.

4. *Браком активів, які можуть виступати як забезпечення за кредитами,* коли МСП планує реалізацію проєктів для розширення виробничих потужностей.

5. *Спрямуванням банками фінансового ресурсу до менш ризикових інструментів.* Попри достатність фінансових ресурсів, значне їх спрямування до реального сектору не відбувалося. Кредитування української економіки у 2012 – 2020 рр. зберігалось на відносно невисокому рівні, а його співвідношення з ВВП скоротилося майже на третину з 49 % ВВП у 2014 р. до 17 % у 2020 р. (Додаток 3). З 2012 р. посилилась тенденція спрямування банками надлишкової ліквідності у прості за оформленням та безризикові операції з купівлі депозитних сертифікатів НБУ та ОВДП (Додаток 3).

6. *Відсутністю у підприємців прозорої фінансової звітності,* показники якої можуть визначати рівень ризику, який вважається прийнятним для досягнення операційних і фінансових цілей банку. Із метою оптимізації податкових витрат МСП здійснюють частково «сіру» діяльність. Тому вони уникають надання банкам інформації стосовно реальних доходів, побоюючись витоку інформації до контролюючих органів. Це унеможлиблює якісний аналіз господарської діяльності та прийняття банками об'єктивних рішень про видачу кредиту.

7. *Відсутністю автоматизації процесу розгляду запитів для прийняття рішень на видачу кредитів у більшості банків.* Необхідність збору розлогого пакету документів для аналізу платоспроможності з метою виконання регуляторних вимог перетворює процес видачі кредитів на тривалу процедуру, про що свідчить показник «Отримання кредитів» в рейтингу Світового банку Doing Business 2018 (за 2017 р.) – 29, 2019 (за 2018 р.) – 32, 2020 (за 2019 р.) – 37. Зокрема, до ФОП застосовуються складні кредитні процедури, замість процесів, схожих з кредитуванням фізичних осіб.

З метою підтримки кредитування МСП було впроваджено такі механізми:

1. *Програма «Доступні кредити 5-7-9%»,* якою з початку 2020 р. було передбачено здешевлення кредитів для підприємців. Із моменту старту до 06.12.2021 р. за цією Державною програмою⁵ підприємці отримали від 38 уповноважених банків 28,15 тис. кредитів загальним обсягом 74,9 млрд грн

⁵ Мінфін: За минулий тиждень підприємці отримали 491 кредит на 1,39 млрд грн у межах програми «Доступні кредити 5-7-9%» URL:

https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_za_minulii_tizhden_pidpriemtsi_otrimali_491_kredit_na_139_mlrd_grn_u_mezha_kh_programi_dostupni_krediti_5-7-9__infografiki-3218

(з яких на інвестиційні цілі було скеровано 8,99 млрд грн, на антикризові кредити – 43,26 млрд грн та на рефінансування попередньо отриманих кредитів – 22,64 млрд грн). Проєктом Державного бюджету на 2022 р. передбачено продовження програми та спрямування на ці цілі 3 млрд грн.

Водночас для підвищення ефективності програми доцільно:

- визначити пріоритетні галузі, клієнти яких дійсно зазнали втрат, викликаних застосуванням карантинних обмежень і потребують фінансування антикризових заходів та сформулювати критерії для таких позичальників, які мають бути підтверджені;

- означити пріоритет у наданні інвестиційних кредитів підприємствам переробної промисловості для скерування коштів на оновлення основних засобів, розвиток експорту, збільшення реалізації продукції з високим ступенем переробки;

- припинити практику надання кредитів на рефінансування діючого кредиту з метою поповнення обігових коштів (за рахунок надання таких кредитів банки мали можливість «переманювати» фінансово стійких клієнтів з інших банків);

- встановити диференційовану процентну ставку за інвестиційними кредитами, розмір якої має залежати від виконання певних умов, і під час моніторингу, у разі невідповідності умовам, підвищувати ставку, або виключати проєкт з програми.

2. Державна програма гарантування бізнес-кредитів^{6,7} надає позичальникам можливість, залежно від фінансових показників діяльності, отримати додаткове забезпечення гарантією з боку держави (до 50 %) для виконання зобов'язання перед банком щодо надання застави за кредитом. Завдяки використанню гарантій банки отримали інструмент зниження ризиків за рахунок часткового покриття його державою, що зменшило потреби у формуванні страхових резервів і вивільнило капітал банків. Це суттєво розширило пропозицію кредитів, їх доступність для позичальників і конкуренцію між банками. Станом на 01.11.2021⁸ банки-учасники програми надали 6,5 млрд грн (2175 кредитів). Зобов'язання за основним боргом, що частково забезпечений державними гарантіями на портфельній основі, становили 2,8 млрд грн, що складає 73 % від ліміту гарантій, наданих у 2020 р. (3,9 млрд грн).

Програма «Доступні кредити 5-7-9 %» у поєднанні із застосуванням часткових портфельних гарантій стимулювала зростання кредитів, наданих МСП (Додаток 4).

⁶ КМУ. Деякі питання надання державних гарантій на портфельній основі у 2020 році. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-nadannya-derzhavnih-garantij-na-portfelnij-osnovi-u-2020-roci-i251120-1151>

⁷ КМУ. Про надання державних гарантій на портфельній основі у 2020 році URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1317-2020-%D0%BF#Text>

⁸ Мінфін: За державними гарантіями на портфельній основі банками надано 2175 кредитів на загальну суму 6 млрд 502 млн грн URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-za-derzhavnimi-garantiyami-na-portfelnij-osnovi-bankami-nadano-2175-kreditiv-na-zagalnu-sumu-6-mlrd-502-mln-grn>

Поступового зростання кредитування вдалося також досягти завдяки новим вимогам щодо спрощеної оцінки активів та вдосконаленню вимог до групової оцінки, які почали діяти з 1 березня 2021 року⁹, згідно з якими банки отримали змогу спростити процедуру оцінки невеликих кредитів МСП, які не несуть значних ризиків.

3. *Страховання зовнішньоекономічних договорів, предекспортного фінансування, банківських гарантій Експортно-кредитним агентством України* з метою стимулювання масштабної експансії експорту робіт та послуг українського походження та товарів переробної промисловості. У 2021 р. завершено докапіталізацію ЕКА до 2 млрд грн¹⁰. Згідно з досвідом агентств сусідніх держав, у перший повний рік функціонування ЕКА має змогу покрити 0,3 – 0,5 % експорту товарів та послуг українського походження та, за оцінками Уряду, сприяти збільшенню обсягу загального експорту України на 2-3 %¹¹. Наразі діяльність агентства не має активного характеру. За офіційною інформацією¹², укладено лише 7 угод (на загальну суму у розрізі валют: 12,1 млн грн, 396,6 тис дол. США та 6,2 тис євро). Крім того, не створені продукти страхування експортних кредитів портфельним методом та страхування факторингу.

Згідно з правилами діяльності приватного АТ «Експортно-кредитне агентство»¹³, якщо страхова сума за окремим предметом договору страхування перевищує 10 % суми сплаченого статутного капіталу і сформованих вільних резервів та страхових резервів, ЕКА зобов'язане укласти договір перестраховання для забезпечення виконання боргових зобов'язань за таким договором страхування. При цьому ЕКА повинне здійснювати закупівлі послуг перестраховання у ЕКА інших держав або перестраховиків-нерезидентів за правилами Закону України «Про публічні закупівлі».

⁹ НБУ. Постанова Правління НБУ від 26 січня 2021 року № 8. Про затвердження Змін до Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/law/26012021_8.pdf

¹⁰ Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomiki-zavershuye-dokapitalizaciyu-ekspornokreditnogo-agentstva-na-sumu-2-mlrd-griven>

¹¹ Урядовий портал. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Уряд збільшив статутний капітал «Експортно-кредитного агентства» до 2 млрд грн. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zbilshiv-statutnij-kapital-ekspornokreditnogo-agentstva-do-2-mlrd-grn-igor-petrashko>

¹² ЕКА. Укладені угоди страхування, перестраховання, гарантування, компенсації відсоткової ставки за експортними кредитами. URL <https://www.eca.gov.ua/ukladeni-eka-ugody/>

¹³ К МУ. Постанова від 21 серпня 2019 р. № 772 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-2019-%D0%BF#Text>

Додаток 1

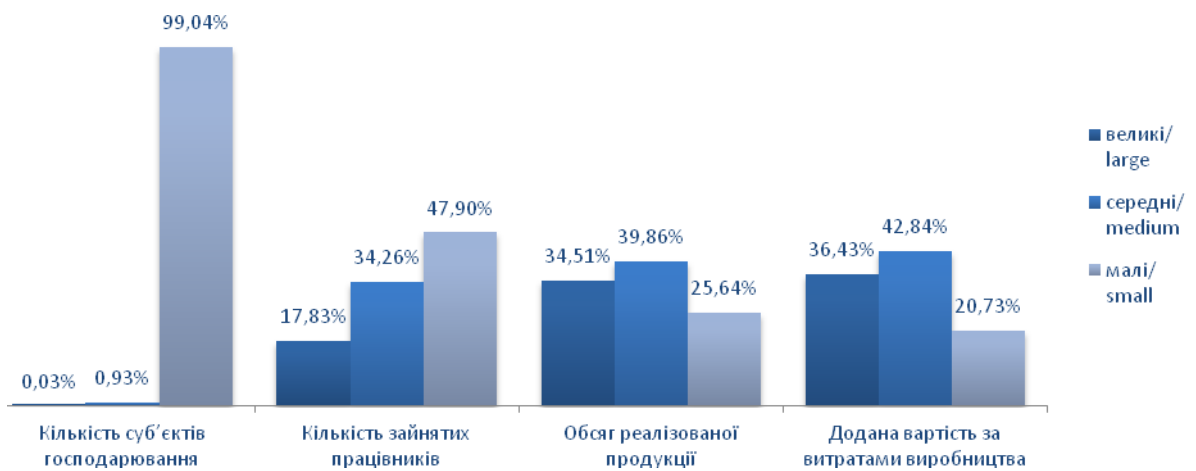

Рис.1. Показники діяльності суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємства

Додаток 2

Рис.2. Процентні ставки за кредитами та рівень рентабельності (збитковості) операційної діяльності підприємств у 2014 – 2019 рр., %

Джерело: НБУ¹⁴, Держстат¹⁵

¹⁴ НБУ. Грошово-кредитна статистика. Вартість кредитів за даними статистичної звітності банків України (без урахування овердрафту). URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial>

¹⁵ Держстат Діяльність підприємств. Рентабельність операційної та усієї діяльності підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства (2010-2019). URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm

Додаток 3

Рис.3. Зміна напрямку кредитування реального сектору на придбання депозитних сертифікатів НБУ та ОВДП у 2012 – 2020 рр., млрд грн та %

Джерела: НБУ¹⁶, Держстат¹⁷

Додаток 4

Рис.4. Динаміка зміни кредитів, наданих депозитними корпораціями (крім Національного банку України) нефінансовим корпораціям, за розміром суб'єкта господарювання: мікро-, малого та середнього бізнесу в січні-серпні 2021 року.

Джерело: НБУ¹⁸

¹⁶ Показники грошово-кредитної політики Національного банку України. Грошові агрегати та кореспондуючі статті Огляду депозитних корпорацій. Грошово-кредитна статистика. Кредити, надані нефінансовим корпораціям, у розрізі валют. Вимоги банків до НБУ (3.1.3: Цінні папери, крім акцій - депозитні сертифікати). Вимоги банків до центральних органів держуправління (3.1.3 цінні папери, крім акцій - ОВДП) URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial>

¹⁷ НБУ. Грошово-кредитна статистика. Депозити, залучені депозитними корпораціями (крім Національного банку України). Кредити, надані нефінансовим корпораціям, у розрізі валют. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial>

Держстат. Національні рахунки (ВВП). Національні рахунки (ВВП), 2010-2015. Національні рахунки (ВВП), 2016-2020. URL: http://ukrstat.gov.ua/imf/arhiv/nr/nr_u.htm

¹⁸ НБУ. Грошово-кредитна статистика. Кредити МСП. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>